

Arbeidernes jordmødre

To kvinneliv i arkivene

Ingfrid Bækken

Ved kommunevalget i 1901 ble hundre kvinner valgt inn i norske kommunestyre. Dette var første gang kvinner kunne stemme og velges inn i kommunestyrene. En av dem som ble valgt var jordmoren i Årstad kommune¹ ved Bergen, Martha Falck. Ti år tidligere hadde hun kommet som ny jordmor til Årstad. Den gang kunne kvinner verken stemme eller bli valgt inn i kommunestyrene. Nå ble hun den aller første kvinnelige folkevalgte politikeren i kommunen. Hun var en godt voksen kvinne på 62 år, med lang erfaring som jordmor. Hva var det som fikk henne til å engasjere seg i politikken?

Møtet med Martha Falck

Mange av henvendelsene Bergen Byarkiv får fra publikum rommer interessante historier. Noen ganger kan de bli større prosjekter som gir ny kunnskap om vår lokale historie. Nettopp det var tilfellet med historien som begynte med en henvendelse og et spørsmål om partitilhørigheten til jordmor Martha Falck i Årstad kommune. Gjennom flere år, og via ulike formidlingsaktiviteter på byarkivet, ble det avdekket en historie om ikke bare en, men to kvinner som er en del av vår lokale kvinnehistorie, politiske historie og jordmorhistorie. For det viste seg at også Martha Falcks datter, Nikoline Falck Ellertsen, hadde vært både jordmor og politiker i Årstad.

Da vi fikk henvendelsen om Martha Falck i 2011 arbeidet byarkivet med å utvikle en egen nettside om Årstads historie.² Prosjektet ga anledning til å gripe fatt i historien om jordmoren og politikeren, først i form av en kort artikkel på nettsiden, senere med flere artikler om jordmødrene i Årstad. En dugnad på www.lokalhistoriewiki.no om kvinnene fra 1901,³ og senere et foredrag på byarkivets tirsdagskvelder⁴ gjorde det mulig å arbeide videre med historien.

Reisen gjennom arkivene på jakt etter Martha Falck og Nikoline Falck Ellertsen har vært interessant og fascinerende – fra det som er lett å søke frem på Digitalarkivet til både målrettede søk og mer tilfeldige funn i de fysiske arkivene. Uten alle tilgjengelige kilder på

¹ Årstad var en egen kommune frem til 1915, da den ble innlemmet i Bergen. Jeg har i teksten valgt å bruke dagens begrep kommune, selv om Årstad den gang delvis ble betegnet som herred.

² Nettsiden «Historier fra en bydel – Årstad»: www.bergenbyarkiv.no/aarstad.

³ I forbindelse med Stemmerettsjubileet i 2013 ble det arrangert en dugnad for å skrive artikler om alle de hundre kvinnene på www.lokalhistoriewiki.no. Bergen Byarkiv deltok med å skrive artikler om kvinnene fra Bergen og Årstad.

⁴ En gang i måneden arrangerer Bergen Byarkiv åpne foredrag for publikum, kalt «Tirsdagskvelder på byarkivet». Foredraget om jordmødrene i Årstad ble holdt av artikkelforfatteren høsten 2016.

⁶ Det som i dag er Bergen kommune besto i 1901 av hele eller deler av seks kommuner: Bergen, Årstad, Fana, Askøy, Hamre og Haus.

et sterkt engasjement, og et ønske om å delta og bidra i samfunnet.

Kvinnene som ble valgt i 1901 var stort sett voksne, aktive og engasjerte kvinner. De fleste tilhørte den øvre middelklassen eller borgerskapet, og gjennomsnittsalderen var 44 år. 62 av dem hadde egen inntekt eller var i lønnet arbeid, og omtrent halvparten av disse var lærere eller skolestyrere. Mange var dessuten aktive i ulike foreninger. Som godt voksen, yrkesaktiv kvinne var Martha Falck en ganske typisk representant, selv om hun var blant de eldste og heller ikke kan sies å ha tilhørt de øvre sosiale lag. I Bergen var to av kvinnene aktive i byens kvinnesaksforening, Julie Mohr og Anna Steineger, henholdsvis gartnerieier og lærerinne. Men utover det var representantene husmor Marie Gullachsen, hustru Elisabeth Espenak, paraplymakerske Marie Michelsen og lærerinne Gina Heggelund⁷. Og så var det altså jordmoren i Solheimsviken.

Anne Marthe på Indre Hoem

Anne Marthe Lassesdatter, senere Martha Falck, vokste opp ytterst på Romsdalskysten.⁸ Hun ble født på gården Indre Hoem, nord for Molde, 6. mai 1839. «Hoem-bygda var eit avsides grendelag med eit tjuetals gardar, ved Frænfjorden i Ytre Romsdal i Norge. (...) Bøndene levde av det jorda kasta av seg og fisken ein kunne hauste i fjorden. Kyrne vart sleppte på utmarksbeite om sommaren, medan bøndene slo markene med ljå. Slik hadde det vore frå uminnelege tider (...).» Slik beskriver forfatteren Edvard Hoem Martha Falcks hjembygd.⁹ Gården hadde vært i morens familie siden midten av 1700-tallet. Moren Martha var eldste datter på gården, mens faren Lasse var fra gården Hollingen ikke langt unna. Anne Marthe var nest eldst av fire søsken. Moren døde kort tid før hun fylte 13 år og noen år senere giftet faren seg på nytt.

Anne Marthe ser ut til å ha vært en flink og ordentlig jente. 14 år gammel ble hun konfirmert i Vågøy kirke. Da presten fylte ut rubrikken under «Christendomskundskab og Flid m.v.» i kirkeboken ga han også den første, og en av få, beskrivelser av henne. «roesverdig» og «meget sædelig» skrev han, og til slutt «(?) flittig i og udenfor Skolen».¹⁰

Ut i verden

Eldstebroren overtok gården, og de andre søsknene giftet seg i nærområdet. Det var bare Anne Martha som dro ut. 18 år gammel, en gang på våren i 1857, forlot hun faren, stemoren, de tre søsknene og gården på Indre Hoem, og tok tjeneste i naboprestegjeldet Aukra.¹¹ Men

⁷ Gina Heggelund ble senere medlem i Bergens Kvinnesaksforening.

⁸ Der det ikke er andre fotnoter er opplysningene i dette kapittelet hentet fra Julnes, Johan: «Bygdebok for Fræna – gard og slekt», bd. IV, om «Bruk nr. 1 Hoem indre 'på Bakkå'», s. 49ff.

⁹ Edvard Hoem: «Land som ingen har sett», s. 32.

¹⁰ Fræna prestegjeld, ministerialbok 1845-1872, s. 146. Tilgjengelig på Digitalarkivet. Det har så langt dessverre vært umulig å tyde det første ordet (eller ordene) i den siste innførselen.

¹¹ Julnes, Johan: «Bygdebok for Fræna – gard og slekt», bd. IV, s. 55.

så tier kildene, og det går åtte år før vi får vite mer om henne.

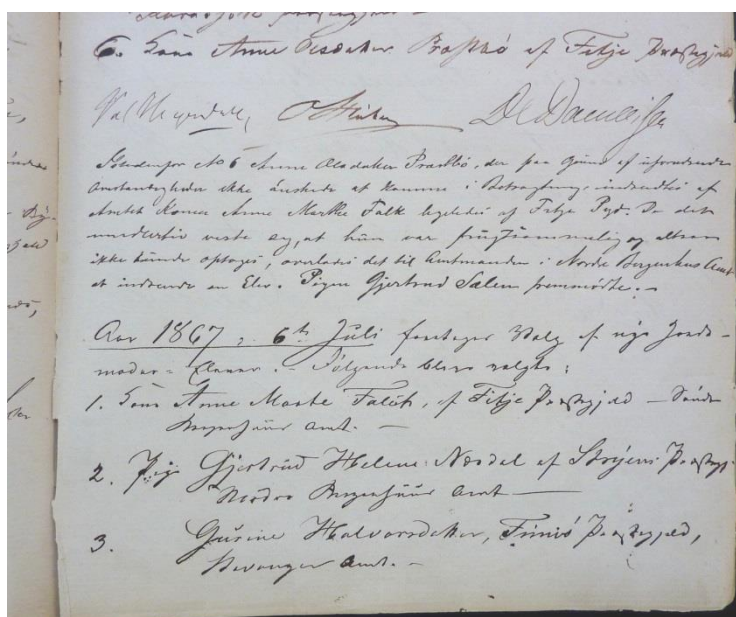
Neste gang hun dukker opp i arkivenes protokoller er hun blitt 25 år. Da står hun brud på Fitjar i Sunnhordland, der hun gifter seg med ungkar og skomaker Kristian Johan Falck 2. mai 1865.¹² I januar året etter får de sitt første barn, datteren Nikoline – hun som senere skulle følge i sin mors fotspor som jordmor og politiker.

I løpet av de åtte årene som er gått har hun kommet seg langt sørover på vestlandskysten. Kanskje har hun vært i tjeneste andre steder underveis, men det vet vi ikke. Vi vet heller ikke når og hvorfor hun kom til Fitjar, eller hvor og hvordan hun traff mannen Kristian. Det er ikke slike hendelser som blir registrert inn i offentlige protokoller og bevart i arkivene.

Til jordmorskolen

En eller annen gang på denne tiden må Martha Falck ha bestemt seg for å bli jordmor. At hun tok eksamen på jordmorskolen i Bergen i oktober 1868 er lett å finne på Digitalarkivet. På Statsarkivet i Bergen finnes de få protokollene fra 1800-tallet som er bevart etter jordmorskolen og fødselsstiftelsen i Bergen, og som kan fortelle mer om Martha Falck.

I tilsynskomiteens forhandlingsprotokoll finnes korte referater fra møtene der jordmorelevne ble tatt opp til skolen. Martha Falck ble først tatt opp våren 1867,

Forhandlingsprotokoll for jordmorskolens tilsynskomite, som viser Martha Falcks opptak som elev på skolen i 1867. Arkivet etter Statens jordmorhøgskole, A-96901, Statsarkivet i Bergen.

blant de elevene som skulle begynne på skolen i mai det året. Det viste seg imidlertid at hun ikke kunne tas opp likevel ettersom «hun var frugtsommelig», som det står i protokollen.¹³ Men hun ga ikke opp og søkte igjen allerede ved neste opptak, bare noen måneder senere, i juli 1867. Min første tanke var at hun kanskje hadde mistet barnet hun bar, siden hun søkte igjen. Men kirkeboken for Fitjar viser at hun fødte en sønn i slutten av august dette året.¹⁴ Hun var altså fortsatt gravid da hun søkte seg inn på skolen for andre gang. Og denne gangen

¹² Fitjar sokneprestembete, ministerialbok A1, 1862-1881, s. 170. Tilgjengelig på Digitalarkivet.

¹³ Forhandlingsprotokoll for jordmorskolens tilsynskomite, møte 6. juli 1867. Arkivet etter Statens jordmorhøgskole, Statsarkivet i Bergen.

¹⁴ Fitjar sokneprestembete, ministerialbok A1, 1862-1881, s. 23. Tilgjengelig på Digitalarkivet.

ble hun tatt opp som elev, trolig fordi fødselen var nært forestående og ville være over før hun skulle begynne. Så med et spedbarn på en måned og en datter på knappe to år, begynte hun på jordmorskolen i Bergen 1. oktober 1867. Det tyder på en bestemt og viljesterk dame.

Fødselsstiftelsen og jordmorskolen i Bergen

Frem til godt ut på 1900-tallet fant de aller fleste fødsler sted hjemme.¹⁵ Etter gammel norsk rett hadde gifte kvinner plikt til å hjelpe andre kvinner som skulle føde. Jordmoryrket utviklet seg fra denne uformelle nabohjelpen via et håndverk på 1600- og 1700-tallet, og til jordmødre som var utdannet ved en institusjon i løpet av 1800-tallet.

Jordmorutdannelsen var den første yrkesutdannelsen for kvinner i Norge, og jordmorstillingene var de første offentlige stillingene for kvinner. Den første fødselsstiftelsen i Norge ble opprettet i Kristiania i 1818. Formålet var å gi god og billig hjelp til uformuende fødende. Vel førti år senere, i 1861, åpnet Norges andre fødselsstiftelse i Bergen. Til begge stiftelsene var det også knyttet en jordmorskole. I 1863 flyttet fødselsstiftelsen i Bergen fra sitt første lokale i Olav Kyrres gate og inn i Rådstuplass 2, et eldre bolighus som var innkjøpt og innredet til formålet. Fire år senere begynte Martha Falck på skolen. Knap 25 år etter henne gikk datteren Nikoline på samme skole.

Elevene på skolen kom stort sett fra Vestlandet og Nord-Norge. To ganger i året ble det tatt opp seks elever, slik at det til enhver tid var tolv elever på skolen. De seks elevene som begynte sent på høsten 1867, som Martha Falck, gikk sammen med seks elever som allerede hadde gått der et halvt år. Hver av de erfarne elevene skulle ha ansvaret for en av de nye elevene. Slik var det også da datteren Nikoline gikk på skolen nesten 25 år senere.

Utdanningen på skolen var ettårig. Den krevde ingen teoretiske forkunnskaper, men elevene måtte være mellom 20 og 30 år, og ha «en sædelig Vandel, gode Læreevner, god Sundhed og et til Jordmoders Forretninger velskikket Legeme».¹⁶ Livet som elev var nok ikke så ulikt for mor og datter. Elevene fikk daglig undervisning av overlegen, og ellers lærte de gjennom praktisk arbeid. Det var elevene som var arbeidskraften på stiftelsen, under ledelse av overjordmoren. De var med på fødsler, nattevåk, barselpleie, sykepleie, matlaging og rengjøring, og praksisen innebar mye hardt arbeid for elevene.

Stiftelsen lå midt i sentrum av byen, like ved rådhuset. Torgallmenningen og den travle Strandgaten lå bare noen få kvartaler unna. Her var det liv og røre, og det må ha vært en opplevelse for de unge jentene å komme hit for å gå på skole. Fotografiet fra 1870-årene viser Rådstuplass slik den så ut på Martha Falcks tid. Fødselsstiftelsen er hus nummer to fra

¹⁵ Der det ikke er andre fotnoter, er opplysningene i dette og neste kapittel hentet fra Farstad, Aud: «På liv og død. Distriktsjordmødrenes historie», først og fremst s. 23ff., s. 87-89 og s. 201-209.

¹⁶ «Regulativ for Fødselsstiftelsen og Jordmoderskolen i Bergen», §2. Arkiv S-1044, Db183, Riksarkivet.

høyre, og bak de åpne vinduene i andre etasje lå fødestuene. Det lave tilbygget rundt rådhuset ser vi så vidt til venstre i bildet.

Rådstuplass og Småstrandgaten i Bergen i 1870-årene, sett mot Torgallmenningen og Strandgaten. Fotograf: K. Knudsen. Arkivet etter Bergen kommune. Formannskapet, A-0003, Bergen Byarkiv.

Frem til 1876 bodde elevene bare på skolen når de hadde vakt, senere bodde de der fast. Nikoline bodde derfor på skolen i 1891, noe vi kan se av folketellingen som ble holdt i januar dette året. Martha Falck må derimot ha bodd et annet sted i Bergen. Hvorvidt mannen var med til Bergen har det så langt ikke vært mulig å finne ut av. Men det minste barnet, som var nyfødt, må hun ha hatt med seg, kanskje også datteren på to år. Søkene på Digitalarkivet viste etter hvert at hun hadde sin svigerfamilie i Bergen, og antagelig bodde hun hos dem mens hun gikk på skolen, slik at hun kunne få hjelp til barna. Og ved å bla gjennom byens ligningsprotokoller, rode for rode og skatteyster for skatteyster, ble hennes svigerfar, "Rorskarl" Hans Falk, til slutt funnet i Halvkannesmauet 10, et kvarters gange fra skolen mot Nøstet.¹⁷

I slutten av september 1868 tok Martha Falck sin eksamen på jordmorskolen. Hun fikk gode karakterer både på de teoretiske og de praktiske oppgavene, og totalkarakteren ble nesten

¹⁷ Den gang var adressen rode 10, nr. 33. Ligningsprotokoll for Bergen for 1869, fol. 73. Arkivet etter Bergen kommune. Ligningsvesenet. Bergen Byarkiv, A-1209. Ligningsprotokollen for 1869 gjelder trolig inntektsåret 1868.

toppkarakter, med «Næsten udmærket godt».¹⁸ Den 2. oktober avla hun jordmoreden og fikk sitt vitnesbyrd.

Jordmor blant arbeidere

Martha Falck må ha reist ganske umiddelbart tilbake til Fitjar og trolig til en jobb som distriktsjordmor. Bare vel en måned etter eksamen, den 8. november, kan kirkeboken fortelle at «Jordemoder M. Falk» anmeldte et dødfødt guttebarn på Fitjar.¹⁹ Vi vet ikke mer om hva som skjedde ved denne fødselen, men det tyder på at hun har fått litt av en ilddåp i jordmor-yrket.

Hun var bare jordmor på Fitjar et par år før familien flyttet til Karmøy. Folketellingen fra 1875 viser at de var bosatt på «Vigsnæs Kobberværk». Hun er jordmor og mannen jobber som daglønner med stenarbeid, trolig i gruvene. Undersøkelser i kirkebøkene og medisinalmeldingene²⁰ fra legen på kobberverket viser at hun trolig begynte å jobbe der tidlig på året i 1871.

Kobberverket på Visnes var den gang et av Norges største gruvesamfunn. Driften startet med tolv arbeidere i 1865, men antallet steg raskt og på få år ble Visnes omdannet til en gruveby. I løpet av det første året Martha Falck jobbet der, økte antallet arbeidere fra rundt 450 til 520. Med koner og barn var befolkningen da mellom 1300 og 1400.²¹ Verket hadde egne boliger for arbeidere og funksjonærer, i tillegg til sykehus, skole og ordenspoliti.

Jordmoren var ansatt på kobberverket, og skulle ta seg av de fødende knyttet til verket.²² Medisinalmeldingene forteller imidlertid at hun også ble brukt av folk i nærområdet.²³ Hun var dessuten husøkonom på sykehuset, som sto ferdig omtrent på den tiden da familien kom dit.²⁴ Det innebar blant annet ansvar for pleie av pasientene. Husøkonomen hadde egen bolig på sykehuset, og ved folketellingen i 1875 var det nettopp der familien bodde.

Om familien kom til Visnes fordi mannen fikk jobb i gruvene eller fordi hun fikk jobb som jordmor er uvisst. Kanskje var det slik at det var et sted med arbeid til dem begge. Hun hadde allerede jobb på Fitjar, men det langt mer begrensede geografiske området på Visnes må ha gjort arbeidet hennes enklere. Lønningen på Visnes var nok også ganske bra, selv om det uansett

¹⁸ Eksamensprotokoll for jordmorskolen i Bergen, 1862-1919, løpenr. 82, s. 31. Arkivet etter Statens jordmorhøgskole, Statsarkivet i Bergen.

¹⁹ Fitjar sokneprestembete, ministerialbok A1, 1862-1881, s. 201. Tilgjengelig på Digitalarkivet.

²⁰ Medisinalmeldingene er årsberetninger som landets distriktsleger sendte inn til departementet der de beskriver sunnhetstilstanden i distriktet. På 1870- og deler av 1880-tallet sendte kobberverkets lege inn egne meldinger, sammen med meldingene fra distriktslegen på Karmøy. Meldingene finnes på Riksarkivet.

²¹ Medisinalmelding fra Visnes kobberverk, 1871, s. 10. Arkiv S-1044, Riksarkivet.

²² Defrance, Ch.: «Note sur la mine de Vigsnæs», s.19. Vedlegg til medisinalmelding fra Visnes kobberverk, 1871. Arkiv S-1044, Riksarkivet.

²³ Medisinalmelding fra Visnes kobberverk, 1877, s. 11. Arkiv S-1044, Riksarkivet.

²⁴ Medisinalmelding fra Visnes kobberverk, 1871, s. 8-9. Arkiv S-1044, Riksarkivet.

ikke var særlig lukrativt å være jordmor. Da hun begynte hadde hun en årslønn på 70 spesidaler, i tillegg til pleiepengar fra pasientene på sykehuset og avgift fra de fødende. I tillegg hadde hun fri bolig, brensel og parafin. Til sammenligning varierte for eksempel den samlede årslønningen til jordmødrene i Romsdal amt i 1866 fra 33 til 64 spesidaler.²⁵ På den andre siden hadde hennes nærmeste kollega på Visnes, verkslegen, over ti ganger så høy årslønn, med hele 800 spesidaler, samt fri bolig, brensel og parafin.²⁶

Familien Falck

Familien ble boende på Visnes i lang tid, og kildene viser at hun virket som jordmor på kobberverket i nesten 20 år. I løpet av disse årene fikk Martha og Kristian en rekke barn. Kirkebøker og folketellinger viser at Martha Falck i alle fall fødte ti barn. Et av dem levde bare noen få timer etter fødselen, mens tre døde som småbarn, to, tre og fire år gamle. Som mor opplevde hun dermed det samme selv som veldig mange av de kvinnene hun møtte som jordmor.

Datteren Nikoline forteller ganske bestemt i en av sine artikler at det ikke var enkelt å være barn av en jordmor: «Jeg kan tale av erfaring som den ældste av 12 søsken opvokset i et jordmorhjem. Min barndoms tid er den jeg helst ikke vil mindes.»²⁷ Det er vel rimelig å anta at hun tidlig fikk ansvar for søsken når moren var ute på oppdrag.

Fra Visnes til Solheimsviken

Gruvene på Visnes begynte å gå med underskudd i 1887, og ble lagt ned i 1894. I 1890 ble sykehuset nedlagt på grunn av redusert drift på verket.²⁸ Det var omtrent på denne tiden familien flyttet. Det siste sporet så langt etter Martha Falck på Visnes er en anmeldt dødsfødsel som er innført i kirkeboken i august 1890. Knappt ett år senere begynte hun å jobbe som jordmor i Årstad. Det vet vi fordi hun ikke fikk lønn den første tiden, og året etter skrev hun derfor til kommunestyret i Årstad og ba om å få lønn for den tiden hun hadde jobbet. «Som den ærede herredsstyrelsen ved, har jeg praktiseret i Solheimsviken siden 1. juli 1891», skrev hun i brevet.²⁹

²⁵ Farstad, Aud: «På liv og død. Distriktsjordmødrenes historie», tabell s. 168-169, samt kapittelet «Kampen for levebrødet», s. 164ff. Denne lønnen innbefattet både fast lønn fra amt og kommune, samt avgift fra de fødende og betaling for vaksinasjoner. Hva Martha Falcks totale lønn ble er uvisst. Man må også huske på at hun ikke bare var jordmor, men også hadde ansvar for den daglige driften av sykehuset.

²⁶ Opplysningene om både verkslegens og jordmores lønn finnes i medisinalmeldingen fra Visnes kobberverk, 1871, s. 9. Arkiv S-1044, Riksarkivet.

²⁷ Ellertsen, Nikoline Falck: «Mødreforsikringen», i *Kvinden* 1913, s. 84. Nikoline skriver her at de var 12 søsken. Selv har jeg så langt funnet 10. Det er mulig jeg ikke har funnet alle, men det kan også tenkes Nikoline tok litt hardt i.

²⁸ Medisinalmelding fra Karmøy legedistrikt, 1890, s. 3. Arkiv S-1044, Riksarkivet.

²⁹ Arkivet etter Årstad kommune. Formannskapet, A-0251, Bergen Byarkiv, sak 14/1892. Årsaken til at hun ikke hadde fått lønn er noe uklar, men har trolig en sammenheng med at jordmordistriktet i Årstad var helt nytt og ikke ble approbert av departementet før våren 1892.

Men akkurat når, hvor og hvorfor de dro er uvisst. Folketellingen som ble holdt i januar 1891 er bare delvis søkbar på Digitalarkivet, og familien er ikke å finne der. Både Bergen og Årstad er søkbare, så de er ikke kommet dit, og kobberverket på Visnes har fått ny jordmor.³⁰ Sannsynligvis kom hun derfor til Årstad en gang på vinteren eller våren 1891. Da var det 25 år siden hun hadde utdannet seg til jordmor i Bergen. Nå var det en kvinne på 52 år med lang erfaring som kom tilbake og bosatte seg i Solheimsviken like utenfor Bergen. Og det var nettopp denne våren, i slutten av april 1891, datteren Nikoline tok eksamen på jordmorskolen.

Årstad på 1890-tallet

Da Martha Falck kom til Årstad var kommunen en blanding av landlig gårdsbebyggelse i de ytre områdene, og et tettbygd industristred i Solheimsviken. I 1850 ble Wiingaards jernstøperi anlagt i Solheimsviken, og i 1855 ble Bergen Mekaniske Verksted etablert like i nærheten. Nygårdsbroen sto ferdig i 1851 og bandt sammen Bergen og Solheimsviken. Ti år senere ble Solheimsgaten anlagt i forlengelse av broen. Fra da av gikk utviklingen raskt og en rekke bedrifter ble etablert i området.

I løpet av de siste tiårene av 1800-tallet vokste det frem et typisk arbeidersamfunn rundt fabrikkene og den nyanlagte Solheimsgaten. Boligforholdene var nok ikke alltid av de beste. Rundt århundreskiftet klager distriktslegen nesten årlig over de dårlige forholdene i Solheimsviken. I 1898 skriver han: «Befolkningen i Laxevaag og Solheimsviken består mest av arbeidere, der lever under trange kaar, i mindre gode Boliger og under lidet heldige renslighetsforhold.»³¹ Folketellingene viser at trangboddheten var stor, og andre kilder forteller om dårlige sanitærforhold. Møtene i kommunens sunnhetskommisjon viser at de hadde store utfordringer når det gjaldt for eksempel kloakkforhold, renovasjon og forurensing av brønner.³²

Martha Falck bosatte seg i det sentrale arbeiderstrøket i Solheimsviken da hun kom til Årstad.³³ Det finnes ingen adresseoversikter for kommunen. Det har imidlertid vist seg at gjennom grundige søk kan ligningsprotokollene, ofte i kombinasjon med panteregistrene, gi enkelte opplysninger om hvor folk bodde.³⁴ Det ser ut til at Martha Falck og en av sønnene i flere år bodde i og i nærheten av Solheimsgaten 40, like ved Bergen Mekaniske Verksted. Folketellingen fra 1900 viser at hun hadde flyttet litt i utkanten av det tettest bebygde strøket, til Ny Krohnborg – i huset som i dag har adresse Søndre Skogveien 27. Der bodde

³⁰ Folketellingen for Visnes er ikke søkbar, men er tilgjengelig i skannet versjon på Digitalarkivet.

³¹ Medisinalmelding fra distriktslegen i Nordre Midthordland, 1898, s. 5. Arkiv S-4164, Riksarkivet.

³² Møtebøker 1856-1914 i arkivet etter Årstad kommune. Sunnhetsvesenet, A-2903, Bergen Byarkiv.

³³ I folketellingen fra 1900 er Martha Falck enke. Det har så langt ikke vært mulig å finne ut når og hvor mannen Kristian døde. Ettersom jeg ikke har funnet ham blant gravlagte i kirkebøkene for Årstad, antar jeg pr. i dag at han døde før Martha Falck bosatte seg i Årstad.

³⁴ Noen ganger oppgis gårdsnavnene i ligningsprotokollen, andre ganger ser det ut til at skatteyterne er knyttet opp mot bestemte huseiere. Ved å sammenholde dette med søk i panteregistrene kan man finne ut hvilken eiendom eller eiendommer den aktuelle huseieren hadde.

Utsnitt av kart over Bergen fra 1907 (oppdatert pr. 1915), som viser Solheimsviken med Solheimsgaten og Bergen Mekaniske Verksted. Arkivet etter Bergen kommune. Oppmålingsvesenet, A-0983, Bergen Byarkiv.

også Nikoline med sin familie, og to av Martha Falcks sønner. I 1904 kjøpte Nikoline og mannen eiendommen Børsheim på Krohnsminde, som lå omtrent midt på dagens Danmarks-plass. Folketellingen fra 1910 viser at Martha Falck bodde sammen med dem der.

Nikoline Falck Ellertsen

Da Martha Falck pensjonerte seg 65 år gammel, etter 13 år som jordmor i Årstad, var det Nikoline Falck Ellertsen som ble ansatt som ny jordmor i distriktet. Opplysninger i forbindelse med ansettelsen forteller at hun ikke hadde hatt fast ansettelse tidligere. Som vi vet tok hun eksamen på jordmorskolen i Bergen samme år som moren bosatte seg i Solheimsviken, i 1891, 26 år gammel. Som sin mor gikk Nikoline ut fra skolen med gode resultater, med «Meget godt» som samlet karakter.³⁵ Hun bodde noen år på Nordnes i Bergen, der hun giftet seg med Carl Tobias Ellertsen og fikk sønnen Carl. I fem år jobbet hun som privatpraktiserende jordmor på Nordnes.³⁶ Familien må ha flyttet til Årstad omtrent da sønnen ble født i 1896, og ligningsprotokollen for 1897 viser at de trolig bodde sammen med Martha Falck.

Medisinalberetningene fra de neste årene viser at Nikoline både virket som privatprakti-

³⁵ Eksamensprotokoll for jordmorskolen i Bergen, 1862-1919, løpenr. 366, s. 169. Arkivet etter Statens jordmorhøgskole, Statsarkivet i Bergen.

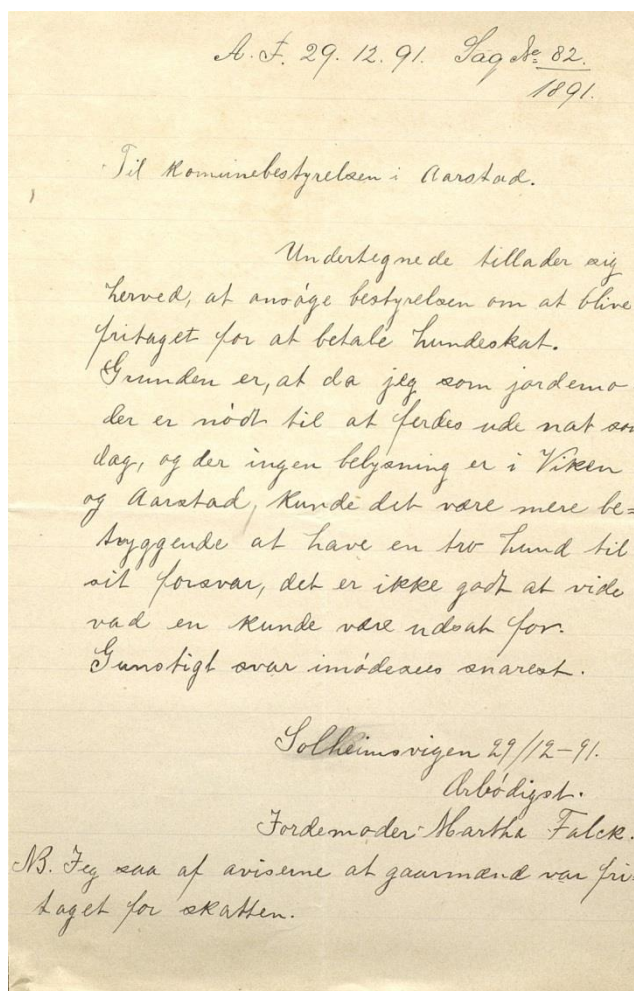
³⁶ Ellertsen, Nikoline Falck: «Jordmødre som konsulenter for mødre med spædbarn», s. 24-25.

serende jordmor i Årstad, og at hun i minst ett år assisterte moren.³⁷ Muligens har hun også som privatpraktiserende jordmor jobbet sammen med moren. Kanskje var det dette som gjorde at hun fikk jobben i 1904, med flere års erfaring nettopp fra det aktuelle distriktet.

Jordmødrenes arbeidshverdag

Statistikkene fra medisinalmeldingene for årene 1900-1910 viser at den offentlige ansatte jordmoren i Årstad hadde mellom 103 og 141 fødsler i året, altså 2-3 i uken.³⁸ Fødsler kunne skje når som helst på døgnet og kunne ta lang tid. Jordmoren var forpliktet til å rykke ut til den fødende når hun ble tilkalt, uavhengig av årstid, veiforhold eller tid på døgnet. Hun skulle bli hos den fødende til hun så at alt var bra med mor og barn. Jordmødrene visste sjelden hva som møtte dem når de kom til den fødende. Det ble stort sett sendt bud på jordmor først når fødselen var i gang, og ofte når den var kommet langt. Distriktslegen ble bare tilkalt når det ikke var mer jordmoren kunne gjøre. Ved de fleste fødslene var jordmoren alene, og måtte stole fullt og fast på egen kunnskap, dømmekraft og erfaring.

Martha Falck forteller selv i et brev hvordan hun som jordmor er nødt til å ferdes ute til alle døgnets tider. Brevet skrev hun til kommunestyret kort tid etter at hun hadde begynt å jobbe i Solheimsviken i 1891, og er en søknad om fritak fra å betale hundeskatt.³⁹ Siden hun måtte ut både natt og dag, og det ikke fantes gatebelysning i Solheimsviken, kunne det være godt å ha en «tro hund» til sitt forsvar, skriver hun, for det var ikke godt å vite hva man kunne bli utsatt for. Søknaden ble avslått.

Søknad om fritak fra hundeskatt fra Martha Falck til herredsstyret i Årstad, 1891. Arkivet etter Årstad kommune. Formannskapet, A-0251, Bergen Byarkiv.

Brevet forteller kanskje også litt om Martha Falck. Nederst er et lite NB som forteller oss at hun både fulgte med i avisene, og at hun brukte det hun leste for å bedre sin egen

³⁷ Medisinalmeldinger fra distriktslegen i Nordre Midthordland for årene 1898-1902, bl.a. statistiske skjema over jordmødrenes fødsler. Arkiv S-4164, Riksarkivet.

³⁸ Medisinalmeldinger fra distriktslegen i Nordre Midthordland, 1900-1910. Arkiv S-4164, Riksarkivet.

³⁹ Arkivet etter Årstad kommune. Formannskapet, A-0251, Bergen Byarkiv. Sak 82/1891.

arbeidssituasjon. Siden gårdmenn fikk fritak fra hundeskatt fordi de trengte hund i arbeidet, har hun nok tenkt at hun som jordmor burde ha rett til det samme.

«...de fortvivelende forhold...»⁴⁰

De dårlige levekårene på slutten av 1800- og tidlig på 1900-tallet i deler av Årstad, og særlig i Solheimsviken, førte nok til at forholdene for de mange fødende ikke var av de beste. Det betydde også at jordmødrene ofte hadde vanskelige arbeidsforhold. Fra Nikoline Ellertsen får vi vite en del om hverdagen som jordmor i Solheimsviken, og forholdene var gjerne ikke så annerledes på Martha Falcks tid, 10-20 år tidligere. Nikoline var en skrivefør dame, og skrev blant annet flere artikler i Arbeiderpartiets Kvindeforbunds tidsskrift *Kvinden*, i hovedsak om jordmødrenes stilling og arbeidskår.

Artiklene til Nikoline viser at virkeligheten ofte var langt unna idealfødslene i lærebøkene, med rene senger og ro og hvile for både mor og barn under fødselen og de første ukene etterpå. I 1913 beskriver hun forholdene i Årstad slik:⁴¹ «Jeg har kommet på fødende som har ligget paa fjøsloft. Og paa gulvet, hunden, manden, barnet og moren i samme hi. Ikke et klædningsstykke til barnet.» Hun forteller også at barselkvinnene sjelden har mulighet til å hvile seg. Hun har selv hatt pasienter som bare har ligget 1-3 døgn før de må opp og stelle huset, vaske klær og ta seg av de større barna. Ofte har heller ikke familiene mat, og hun har måttet skaffe hjelp fra fattigvesenet og tigget mat fra private og fra butikker: «Saa stor nød har jeg truffet paa, at hos familier med flere barn har der ikke været en smule mat i huset, og derfor har jeg for at skaffe hjælp maattet gaa saa mangen en tiggingang fra hus til hus og i butikker, for her er mange som heller kreperer end klager sin nød.»

Samtidig har hun også hatt andre opplevelser. I 1920 ga hun ut boken «Jordmødre som konsulenter for mødre med spædbarn», og i den går hun blant annet sterkt ut mot Katti Anker Møllers beskrivelser av arbeiderhustruenes situasjon. «Der kan være saa rent og saa hyggeligt i mange arbeiderhjem, hvor der bare er *en kvinde* at stelle det hele, og dertil flere barn, at aldrig kunde en overklassedame gjøre det efter», skriver hun.⁴² Selv hadde hun truffet på mange lykkelige arbeiderhjem, og hun gir blant annet en grundig beskrivelse av et som hadde gjort sterkt inntrykk på henne med sin renslighet, orden og kjærlighet mellom ektefellene. Alt var altså ikke bare elendighet.

I en av artiklene kommer et lite hjertesukk fra jordmoren, kanskje er det selvopplevd: «Husk hun har et stort ansvar; men hun er og et menneske, hun er selv kanskje baade hustru og mor, har gjerne en liten selv som venter, saa hun selv kanskje føler kval for at komme hjem,

⁴⁰ Sitat av Nikoline Falck Ellertsen i brev til Årstad kommune, datert 20.2.1913. Arkivet etter Årstad kommune. Formannskapet, A-0251. Bergen Byarkiv.

⁴¹ Opplysningene og sitatene er hentet fra Ellertsen, Nikoline Falck: «Mødreforsikringen», i *Kvinden* 1913, s. 82-83.

⁴² Ellertsen, Nikoline Falck: «Jordmødre som konsulenter for mødre med spædbarn», s. 58-61, sitatet s. 59.

men hun maa la øiet le om hjertet græder. Træt saa at hun er færdig at stupe, men ikke et sted at faa lægge sig.»⁴³

Politikerne Martha Falck og Nikoline Ellertsen

Både Martha Falck og Nikoline Ellertsen var politisk aktive, og ble valgt inn i kommunestyret i Årstad. Martha Falck stilte ikke på en partipolitisk liste da hun ble valgt i 1901, mens Nikoline var medlem av Arbeiderpartiet. I artiklene sine påpeker hun blant annet at hun alltid hadde vært arbeidernes jordmor. Hun skrev mye om arbeidernes dårlige kår, og hun mente at alle leger og jordmødre måtte bli sosialister på grunn av den elendighet og nød de møtte i sitt daglige virke.

Det er vanskeligere å finne opplysninger om Martha Falcks politiske ståsted. Det er likevel ikke unaturlig å tenke seg at hennes politiske engasjement kan ha hatt bakgrunn nettopp i hennes virke som jordmor i to karakteristiske arbeidersamfunn, på Visnes og i Solheimsviken. Som jordmor kom hun tett på familien der fødselen fant sted, og fikk tydelig innblikk i de forholdene arbeiderfamiliene levde under.

Martha Falck, Nikoline Falck Ellertsen og Nikolines sønn Carl, ca. 1907-08. Ukjent fotograf. Privat eie.

Da jeg begynte å lete etter Martha Falck i arkivene, leste jeg blant annet gjennom alle referatene fra kommunestyremøtene i Årstad fra hennes periode. Dessverre var det lite som fortalte hva de ulike representantene sto for. Ingen diskusjoner eller avstemninger var referert i slik detalj. Men en gang i løpet av de tre årene fremmet et medlem av kommunestyret et eget forslag, og det var faktisk Martha Falck. I forbindelse med utbyggingen av kloakknett i Solheimsviken i 1903 foreslo hun at ingen skulle ha anledning til å betale arbeiderne mindre enn tre kroner dagen. Forslaget ble imidlertid forkastet med syv mot fem stemmer. Det er et forslag som kanskje forteller litt om hennes politiske ståsted, og som har bakgrunn i hennes kjennskap til arbeidernes kår.

Fra et navn til en historie

Den 9. juli 1914 døde enke og forhenværende jordmor Anna Martha Falck, født i Romsdalen og bosatt i Solheimsviken.⁴⁴ Året etter ble Årstad kommune historie da den ble innlemmet i Bergen. Nikoline Ellertsen fortsatte som jordmor i Bergen frem til hun gikk av med pensjon i

⁴³ Ellertsen, Nikoline Falck: «Mere om jordmorforhold», i *Kvinden* 1912, s. 5.

⁴⁴ Årstad sogneprestembete, ministerialbok C1, 1902-1918, s. 260. Tilgjengelig på Digitalarkivet.

1931, og hun døde vel 20 år senere, i 1952.

Startpunktet for denne historien var de få opplysningene om Martha Falcks navn, hennes yrke som jordmor og at hun ble folkevalgt politiker i 1901. Ved hjelp av arkivene har det blitt en fortelling om to kvinners liv og virke som jordmødre og politikere. Historien deres er et puslespill som er blitt satt sammen bit for bit. Fortsatt er det biter å hente i arkiver som ikke er blitt undersøkt. Noen biter vil likevel alltid mangle, siden det nødvendigvis er en historie som må fortelles med utgangspunkt i de ytre rammene i deres liv, det som finnes dokumentert i arkivene; i kirkebøkene og folketellingene, og noen ganger i brev eller saker i kommunale og statlige arkiver. Hvem de egentlig var som personer er ofte vanskeligere å få et godt innblikk i. Først etter at denne artikkelen var skrevet fikk jeg for eksempel første gang se bilder av de to jordmødrene.

Når opplysningene som finnes settes inn i en større samfunnsmessig sammenheng danner de likevel et bilde av de to kvinnenes liv, og gjennom små spor også litt av deres personlighet. Dette er ikke kvinner som har satt dype spor etter seg i historien. Det er likevel kvinner som har gått foran og vist vei, gjennom å ta en utdanning, være yrkesaktive og engasjere seg politisk før det var fullt ut akseptert for kvinner.

Takk til etterkommere av Martha Falck og Nikoline Falck Ellertsen for stor interesse og velvilje, og for utlån av bilder.

Litteratur og kilder

Litteratur og trykte kilder

Bringslid, Synnøve: *Dei første kvinnelege kommunestyrerepresentantane*, på www.historieblogg.no, publisert 13.3.2014.

Ellertsen, Nikoline Falck: «Mere om jordmorforhold», i *Kvinden* 1912, s. 5.

Ellertsen, Nikoline Falck: «Mødreforsikringen», i *Kvinden* 1913, s. 82-83.

Ellertsen, Nikoline Falck: *Jordmødre som konsulenter for mødre med spædbarn*. Bergen, 1920.

Farstad, Aud: *På liv og død. Distriktsjordmødrenes historie*. Oslo, 2016.

Hamre, Britt: «Tilbakeblikk på jordmorutdanningen i Bergen», i *Jordmorutdanningen 150 år i Bergen*, red. Brunstad, A. og Aasheim, V. Bergen, 2011.

Hoem, Edvard: *Land ingen har sett*. Roman, 2016. Forlaget Oktober.

Julnes, Johan: *Bygdebok for Fræna – gard og slekt*, bind IV, 2010.

Lokalhistoriewiki.no: Artikler om kvinnene fra Bergen og Årstad som ble valgt inn ved kommunevalget i 1901, samt artikkelen «De hundre første kvinnelige kommunestyrerepresentantene».

Om kobberverket på Visnes: artiklene «Vigsnes Grubemuseum» på www.visitkarmoy.no og «Vigsnes kobberverk» på www.erlingjensen.net
Regulativ for Fødselsstiftelsen og Jordemoderskolen i Bergen. Vedtatt 1861. Fra arkiv S-1044, Db183. Riksarkivet.

Kilder

Bergen Byarkiv

Årstad kommune. Formannskapet, A-0251. Møtebøker og brev.
Årstad kommune. Ligningsvesenet, A-1417. Ligningsprotokoller, herredsskatt, 1892-1900.
Årstad kommune. Sunnhetsvesenet, A-2903. Møtebøker 1856-1914.
Årstad kommune. Valgstyret, A-0261. Aa:2 Valgprotokoll for Årstad og Askøy 1898-1913.
Bergen kommune. Ligningsvesenet, A-1209. Ligningsprotokoll, 1869.

Statsarkivet i Bergen

Statens jordmorhøgskole, A-96901. Serie A:1 Tilsynskomiteens forhandlingsprotokoll og serie F:1 Eksamensprotokoll.

Riksarkivet

Justisdepartementet, Medisinalkontoret M, S-1044, serie F, Medisinalinnberetninger ordnet amtsvis.

- Stavanger amt, for Karmøy legedistrikt og Visnes kobberverk, for årene 1870-1890.
- Søndre Bergenhus amt, for Ytre Sunnhordland legedistrikt for årene 1867-1871, for Nordre Midthordland legedistrikt for årene 1884-1892.

Medisinaldirektøren, Kontoret for lege og sunnhetsvesen (MD I), S-4164, serie F, Medisinalinnberetninger ordnet amtsvis.

- Søndre Bergenhus amt, for Nordre Midthordland legedistrikt for årene 1893-1915.

På Digitalarkivet (www.arkivverket.no/digitalarkivet)

Kirkebøker for flere sogn, folketellinger og panteregistre for Årstad.